

Robert Vannoy, Kutoka Uhamishoni, Hotuba ya 4A

Kutoka 21 na Kufuatia na

Mapitio ya Agano II. Israeli Jangwani D. Katika Sinai, Kutoka 19 hadi Hesabu 10:10

1. Kuanzishwa kwa Agano la Sinai

e. Kitabu cha Agano Kutoka 20:22-23:33

Turudi mahali tulipoishia mara ya mwisho, ambapo ilikuwa nambari ya Kirumi II, “Israeli Jangwani,” sehemu ya D, “Katika Sinai, Kutoka 19-Hesabu 10:10,” na chini ya D, tulikuwa katika 1e. Moja ni "Kuanzishwa kwa Agano la Sinai" na e ni "Kitabu cha Agano - Kutoka 20:22-23:33." Kumbuka tulizungumzia kuhusu Kitabu cha Agano kuwa matumizi ya jukumu la msingi la Amri Kumi kwa aina maalum zaidi za kesi za kisheria. Tuliangalia mifano kadhaa ya hilo. Mwishoni mwa majadiliano hayo, nilitaja kwamba kuna kanuni zingine za sheria za Mashariki ya Karibu zilizopo ambazo zimechimbuliwa, kutafsiriwa na kuchapishwa ili uweze kusoma kanuni hizi za sheria - nimeorodhesha tano kati yake hapo kwenye slaidi ya 17 - ambazo zote, unaona, zilitangulia wakati wa Musa. Tulizungumzia tarehe ya Kutoka, ambayo ni njia ya kufikia tarehe ya Musa, kulingana na kama una mtazamo wa tarehe ya mapema au mtazamo wa tarehe ya mwisho, Musa atakuwa 1400–1200 KK, na ukiangalia tarehe za kanuni hizi za sheria, zinaanzia 2000–1500 KK Kwa hivyo kuna kanuni tano za sheria ambazo zinaonyesha mapema zaidi kuliko kile unachoweza kukiita Kanuni ya Agano katika Kutoka 20–23.

Kisha tulichofanya mara ya mwisho: tuliangalia mfano mmoja wa ulinganisho wa sheria kutoka kwa Kanuni ya Agano na moja ya sheria za Eshunna, katika suala hili la kuchoma ng'ombe kwa pembe, hasa mstari wa 35 wa Kutoka 21 ukilinganisha na sheria ya 53 ya kanuni ya Eshunna. Ni karibu sawa, maneno ni tofauti kidogo, lakini jinsi tatizo la kuchoma ng'ombe kwa pembe linavyoshughulikiwa hakika ni sawa. Nilitaja hilo mwishoni mwa kikao chetu kilichopita. Inazua swali la uhusiano kati ya uundaji wa sheria katika Kanuni ya Agano ya Kutoka 20-23 na uundaji wa sheria katika kanuni za kale za Sheria za Mashariki ya Karibu.

Kuelekea mwisho wa saa, nilipendekeza kwamba sidhani kama kuna sababu yoyote ya kuhitimisha kwamba haiwezekani kwamba Bwana alichukua uundaji wa sheria za Kitabu cha Agano. Ufahamu, maarifa na uzoefu wa Musa na mila za kisheria za wakati huo. Ukirudi nyuma, kama nilivyosema, kwenye Kutoka 18:16, ambapo Musa anakutana na baba mkwe wake Yethro jangwani, na Yethro anampa ushauri wa kuwateua waamuzi juu ya maelfu, mamia, makumi, na kadhalika, ni kesi ngumu tu ndizo zilizopaswa kumjia Musa. Tunasoma katika mstari wa 16 wa Kutoka 18, Musa anasema, "Wakati wowote wanapokuwa na ugomvi, huletwa kwangu. Mimi huamua kati ya pande zote na kuwajulisha amri na sheria za Mungu." Yupo Musa akiwafahamisha Israeli amri na sheria za Mungu kabla ya Sinai, na kwa njia yoyote ile aliyofanya hivyo, labda ni sawa na kile kinachoendelea katika uundaji wa sheria za Kitabu cha Agano. Kwa hivyo, unaposoma katika Kutoka 21:1, "Hizi ndizo sheria utakazoweka mbele yao," inaonekana kwangu kwamba hilo linatuambia ni kwamba sheria hizi zina idhini ya kimungu, na Bwana anawapa Israeli kupitia Musa na, katika mchakato huo, kuchukua katika uundaji wao ujuzi wa Musa kuhusu desturi za kisheria za wakati wake.

f. Tofauti Kukopa kutoka kwa ANE [Kale Karibu Mashariki] Kanuni za Sheria: Tofauti

Sasa, baada ya kusema hivyo, hiyo haimaanishi, kama wengine wanavyojaribu kusema, nyenzo za kibiblia zilikopa tu kutoka kwa baadhi ya kanuni hizi zingine za sheria za kale. Nadhani ukiangalia kwa karibu, kuna tofauti nyingi kati ya Kitabu cha Agano na kanuni za sheria za kale za Mashariki ya Karibu. Nataka kupitia baadhi ya tofauti hizo. Ukiangalia manukuu yako, kwenye ukurasa wa 24, kuna aya kadhaa hapo kutoka kwa juzuu inayoitwa *Mandhari katika Theolojia ya Agano la Kale* iliyoandikwa na William Dyrness. Katika mjadala wa Dyrness kuhusu Kitabu cha Agano, anaonyesha kwamba kuna njia nyingi ambazo nyenzo halisi za Kitabu cha Agano ni bora zaidi kuliko kile unachokipata katika kanuni hizi zingine za sheria za kale. Sio tu kwamba ni bora zaidi, bali pia, kwa njia nyingi, ni tofauti kabisa, ingawa kuna mambo yanayofanana, kama vile sheria ya kuchoma ng'ombe. Tazama kwamba anasema - hii ni ukurasa wa 24 wa manukuu - "Mfanano wa juu juu wa sheria ya Agano la Kale na kanuni zingine za

sheria haupingiki, na ni muhimu kuuliza ni uhusiano gani kati yao.

Mungu, si Mfalme, kama Mtoa Sheria. Tayari tumeona kwamba katika Israeli ilikuwa Mungu badala ya mfalme aliyetumika kama mtoa sheria. Hii iliweka wazo la sheria katika mtazamo wa kipekee. Kwa maana moja sheria zote za Agano la Kale zilikuwa za kidini. Israeli ilikuwa na hisia kubwa ya tofauti hii: Musa anauliza katika Kumbukumbu la Torati 4:8, 'Kuna taifa gani kubwa, lenye amri na maagizo ya haki kama sheria hii yote?' Walijua kwamba Mungu 'hajafanya hivi kwa taifa lingine lolote' (Zaburi 147:20). Lakini wakati huo huo kufanana na kanuni za sheria za jirani pia kunashangaza. Hizi hazionyeshi kukopa kwa jumla, bali," na haya ni maneno ya Roland DeVaux, ambaye alikuwa msomi wa Agano la Kale wa Ufaransa, "ushawishi wa sheria moja ya kitamaduni iliyoenea." Kwa maneno mengine, kulikuwa na aina iliyoenea sana ya mila ya kitamaduni ya kipindi hicho cha wakati. "Hebu tuchunguze uhusiano huo kwa undani zaidi.

1. Ibada ya Sanamu Yalaaniwa Kwanza kabisa, kwa sababu sheria ni kulinda uhusiano wa agano, ibada ya sanamu inalaaniwa vikali. Kutoka 20:23." Angalia katika Kutoka 20:23, "Msifanye miungu yoyote iwe kando yangu. Msijifanyie miungu ya fedha au miungu ya dhahabu." Na katika Kutoka 22:20, "Mtu ye yote amtoleaye sadaka mungu mwingine isipokuwa Yahweh ataangamizwa." Kwa hivyo, ibada ya sanamu inalaaniwa.

2. Maisha Yanaheshimiwa Pili, maisha yanaheshimiwa. Tazama kile Dyrness anasema, "Zaidi ya hayo, uhai unaonekana kuwa wa Mungu," – tukirudi kwenye Mwanzo 9:5, 'Mwanadamu ameumbwa kwa mfano wa Mungu,' kinachomweka mwanadamu kwa njia ya kipekee tofauti na viumbe vingine vilivyo hai – 'hivyo kwamba ng'ombe akimwua mtu, nyama yake isiliwe, Kutoka 21:28 na 32). Kwa hivyo adhabu ya kifo si ya kawaida sana kama ilivyo katika sheria ya Hammurabi. Huko mke ambaye halinde mali yake hutupwa mtoni; wizi unaadhibiwa kwa kifo kama vile kutoa ushahidi wa uongo katika kesi. Hakika, kwa ujumla, adhabu iliyoainishwa katika Agano la Kale inaonyesha kizuizi

cha ukatili mkubwa.” Kwa hivyo, hiyo ndiyo nukta ya pili chini ya e, “maisha yanaheshimiwa.” Sasa, kulikuwa na idadi nzuri ya makosa ambayo maisha yalipaswa kudaiwa, kulikuwa na makosa ya kifo katika Agano la Kale, lakini kidogo sana kuliko kile unachopata katika kanuni zingine za sheria zisizo za kibiblia.

3. Adhabu Zinaonyesha Kizuizi Na tatu, adhabu zinaonyesha kizuizi. Kwa ujumla, kuna vikwazo vingi zaidi katika kanuni za sheria za kibiblia kuliko katika kanuni za sheria zisizo za kibiblia, na kitu kinachojitokeza hasa kuhusiana na hilo ni kwamba hakuna ukeketaji wa kimwili. Ukiangalia kanuni za Hammurabi, Sheria ya 192 inasema, "Ikiwa mtoto aliyeasiliwa wa mhudumu wa chumba cha mahakama au mwana aliyeasiliwa wa mhudumu wa chumba cha mahakama amemwambia baba yake mlezi au mama yake mlezi, "Wewe si baba yangu, wewe si mama yangu," Watafanya nini? "Watamkata ulimi." Ukeketaji, aina hiyo ya mila ilikuwa bado hai katika baadhi ya tamaduni za Mashariki ya Kati. Sheria ya 193, "Ikiwa mtoto aliyeasiliwa wa mhudumu wa chumba cha mahakama au mwana aliyeasiliwa wa mhudumu wa chumba cha mahakama anatambua uzazi wake mwenyewe na anamchukia baba yake mlezi au mama yake mlezi, na kwenda nyumbani kwake," watafanya nini? "Watamng'oa jicho." Sheria ya 205, "Ikiwa mtumwa mkuu amempiga mkuu wa mwanachama wa tabaka la juu, watamkata sikio." Sheria ya 218, “Ikiwa daktari amemfanyia upasuaji mkubwa mzee kwa kutumia mkuki wa shaba na kusababisha kifo cha mzee, au amefungua tundu la jicho la mzee na kuharibu jicho la mzee, wataukata mkono.” Kwa hivyo, ikiwa wewe ni daktari wa upasuaji na umeshindwa kufanya kazi yako, unaweza kupoteza mkono wako. Lakini kitu kama hicho, kukatwa viungo, kinaonekana sana katika kanuni hizi za sheria za Mashariki ya Karibu za kale. Hupati hilo unaposoma kanuni za sheria za kibiblia.

4. Utofauti wa Matabaka Si Maarufu – Usawa Nne, tofauti za matabaka si maarufu. Katikati ya ukurasa kwenye ukurasa wa 24, Dyrness anasema, “Ukweli kwamba wote walisimama mbele za Mungu sawa katika uhusiano wa agano uliwafanya wasiweze kutambua tofauti ya matabaka katika sheria yao. Hakuna sheria moja kwa walio huru na

nyingine kwa watumwa. Hakika, watumwa huja kwa ajili ya ulinzi maalum katika sheria dhidi ya mabwana wakatili na wenye kudai.” Kwa hivyo, tofauti za matabaka si maarufu. Zinapatikana katika kanuni hizi zingine za sheria. Katika sheria ya kibiblia, watumwa hulindwa dhidi ya unyanyasaji. Tena, kama Dryness anavyoendelea kusema, "Kwa upande mwingine, sheria nyingi za Mashariki ya Karibu zinaweka adhabu tofauti kwa mtu anayetegemea cheo chake maishani: 'Hammurabi Code 203: Ikiwa mtu mwenye hadhi ya raia amempiga shavu la mtu aliye sawa naye, atalipa mina moja ya fedha.'" Lakini angalia sheria inayofuata, "Ikiwa mtumwa wa raia amempiga shavu la mtu mwenye hadhi ya raia, watakata sikio lake." Kwa hivyo, unalipa faini ikiwa una hadhi ya juu ya kijamii; unapoteza sikio lako ikiwa una hadhi ya chini ya kijamii. Kwa hivyo, watumwa wanalindwa dhidi ya unyanyasaji katika maandishi ya kibiblia.

5. Uasherati Unaadhibiwa: Ndoa Inalindwa Uasherati unaadhibiwa vikali, na kuhusiana na hilo, ndoa zinalindwa au zinalindwa. Dyrness anasema, “Kwa sababu ndoa ni muhimu sana machoni pa Mungu na imeanzishwa naye, ukiukaji wowote dhidi ya usafi wa moyo unaadhibiwa vikali. Ingawa uzinzi unaadhibiwa katika kanuni nyingi za sheria za kale, nje ya Agano la Kale kuna tofauti ambazo zinaruhusiwa na sheria. Lakini katika Agano la Kale ikiwa mtumwa anatendewa vibaya, anapaswa kutendewa kama vile alikuwa mke, Kutoka 21:7-11. Ikiwa mwanamume atamtongoza bikira, atakuwa mkewe, Kutoka 22:16. Vinginevyo, uzinzi na uasherati vinaadhibiwa kwa kifo. Maagizo makini katika Mambo ya Walawi kuhusu mahusiano sahihi kati ya mwanamume na mwanamke yanatanguliwa na onyo kwamba hawapaswi kufanya kama ilivyofanywa huko Misri ambapo walikuwa, wala kama inavyofanywa huko Kanaani ambapo walikuwa wakienda.” Unaona, desturi za Wakanaani katika eneo la mahusiano kati ya jinsia zilikuwa tofauti kabisa na kile unachokipata katika Mambo ya Walawi. "Na maagizo yanafunga na ombi la kutojitia unajisi kwa mazoea haya kwa kuwa 'Mimi ndimi BWANA, Mungu wenu' (Mambo ya Walawi 18:30). Hatimaye, hata mahusiano ya kibinadamu yalipaswa kuakisi tabia ya Mungu na kwa hivyo hayakupaswa kueleweka kamwe kwa upande wa manufaa tu. Kukosa uaminifu katika Agano la Kale kulikuwa

dhambi mbaya sana hivi kwamba Mungu aliitumia kuonyesha kina cha kutokuwa mwaminifu kwa Israeli kwake.

6. WORA [Wajane, Yatima, Wageni Wakaaji] Waliolindwa [Video za Vid. Harbin]

Na hatimaye, wajane, yatima na wageni wanalindwa. Wadhaifu wa jamii wanalindwa waziwazi, na kama Dyrness asemavyo, "Kipekee katika sheria ya Agano la Kale ni vifungu vingi kwa mgeni au mgeni, na kwa wale walio na ulemavu kwa njia moja au nyingine. Kulikuwa na maagizo kwa vipofu na viziwi, kwa wajane na yatima, na kwa maskini. Wageni walichaguliwa kwa ajili ya ulinzi kutokana na ukandamizaji, kwani, inaelezwa, 'Mnapaswa kuelewa moyo wa mgeni tangu mlipokuwa wageni Misri.' Mungu aliwajali hasa walio maskini, ambao anasema, 'Wakinililia, hakika nitasikia kilio chao' (Kutoka 22:23). Mtu anaweza karibu kusikia maneno ya Kristo, 'Heri ninyi maskini, kwa maana ufalme wa Mungu ni wenu'" (Luka 6:20). Umaskini hauzingatiwi kuwa wema katika Agano la Kale, lakini inatambulika hapo jinsi utaratibu ulioanguka ulivyo wa haki, na wale ambao ni waathiriwa maalum wa ukosefu wake wa haki huwapa watu wa Mungu fursa iliyotumwa mbinguni kuonyesha rehema ya Mungu mwenyewe." Ukiangalia Kutoka 22:21-22, kwa mfano tu, unasoma hapo, "Msimtendee vibaya mgeni, wala msimtendee vibaya; kwa maana ninyi mlikuwa wageni katika Misri. Msimtendee vibaya mjane au yatima. Mkifanya hivyo, nao wakanililia, hakika nitasikia kilio chao, hasira yangu itawaka, nami nitawaua ninyi kwa upanga; wake zenu watakuwa wajane, na watoto wenu hawana baba." Kwa hivyo ilipaswa kuchukuliwa kwa uzito sana, jinsi wajane, yatima na wageni walivyopaswa kulindwa.

7. Kiwango cha Juu cha Wasiwasi wa Kibinadamu Hakika unaweza kuona tofauti kati ya sheria ya kibiblia na sheria zinazopatikana katika kanuni zingine za sheria za Mashariki ya Karibu za kale. Tumeangalia baadhi ya tofauti maalum. Ukijumlisha, nadhani unaweza kusema kuna tofauti katika roho ya kidini, kuna kiwango cha juu cha wasiwasi wa kibinadamu, na istilahi za kisheria, pamoja na utaratibu na maudhui,

hutofautiana. Kwa hivyo, ingawa kuna mambo katika Kanuni ya Agano ambapo unaona tafakari ya utamaduni wa kisheria wa kipindi hicho maalum cha wakati na utamaduni, tofauti hizi ni dhahiri sana kiasi kwamba nadhani ni wazi kabisa kwamba hakuna kukopa moja kwa moja kutoka kwa kanuni za sheria za nje ya kibiblia zinazohusika katika utungaji wa Kitabu cha Agano au uundaji wa sheria za Kitabu cha Agano. Kuna sheria nyingi ambazo hazipati sambamba katika kanuni za sheria za nje ya kibiblia.

8. Uhusiano Usio wa Moja kwa Moja Badala ya wa Moja kwa Moja na Kanuni za Sheria za ANE   Kwa hivyo nadhani hitimisho la kutoa kuhusu swali hili la uhusiano kati ya Kitabu cha Agano na kanuni zingine za sheria za Mashariki ya Karibu za kale ni kwamba kuna uhusiano, lakini si wa moja kwa moja badala ya wa moja kwa moja. Nadhani hoja ya Kutoka 21:1, "Hizi ndizo sheria utakazoweka mbele yao," ni kwamba hizi ndizo sheria ambazo Mungu alitaka watu wake wawe nazo katika hatua hii maalum wanapoanzishwa kama watu wake wa agano. Kitabu cha Agano ni cha kipekee katika mamlaka yake ya kimungu na katika mpango wake. Lakini wakati huo huo, kimejikita katika dhana za kisheria za siku ambayo kiliandikwa. Nadhani hicho ndicho tunachokipata kwa ujumla kwa jinsi Mungu anavyozungumza na watu wake; Anawajia katika lugha, mawazo, mawazo, taasisi ambazo wanazifahamu, na sheria hizi hazina tofauti katika suala hilo kuliko katika taasisi nyingine yoyote unayoweza kupata katika Israeli.

Nadhani hoja inayozungumziwa ni kwamba adhabu ya kosa fulani inapaswa kuendana na ukali wa kosa. Kwa maneno mengine, kunapaswa kuwa na usawa katika ukali wa adhabu na ukali wa kosa, jicho kwa jicho, jino kwa jino. Katika kanuni ya Hammurabi mtu anapofanya jambo lisilo na maana, hupoteza sikio lake au jicho lake au mkono wake. Kuna tofauti kati ya adhabu na kosa. Kawaida, hata kwa kifo cha bahati mbaya, hakuna adhabu kwa hilo. Kifo cha bahati mbaya kinatungwa kisheria katika nyenzo za kibiblia. Kwa kifo cha bahati mbaya, adhabu ya kifo haingetekelezwa. Ni mauaji yaliyopangwa mapema ambayo yanatekelezwa. Kwa ujumla, kungekuwa na aina fulani ya faini. Tuseme mtu amejeruhiwa, vema, jicho la mtu mwingine, hatuchukulii

kihalisi - hawangemnyang'anya jicho la mtu mwingine. Angelipa faini ikiwa angefanya jambo fulani, lakini ndivyo ilivyo. Lakini, hakungekuwa na kukatwa viungo vya mwili.

f. Agano Lililothibitishwa Rasmi - Kutoka 24:1-11

Tuendeleo na f, “Agano lililothibitishwa rasmi – Kutoka 24:1-11.” Baada ya uwasilishaji wa nyenzo hii, ulisoma katika mstari wa 3, “Musa alipokwenda na kuwaambia watu maneno na sheria zote za Bwana, wakajibu kwa sauti moja, wakisema, Kila alichosema Bwana tutakifanya.” Kisha Musa aliandika kila kitu ambacho Bwana alikuwa amesema. Akaamka asubuhi na mapema iliyofuata, akajenga madhabahu chini ya mlima, na akasimamisha nguzo kumi na mbili za mawe zikiwakilisha makabila kumi na mawili ya Israeli. Kisha akawatuma vijana, wanaume wa Israeli, nao wakatoa sadaka za kuteketezwa, wakatoa dhabihu za ng'ombe wachanga kama sadaka za amani kwa Bwana. Musa alichukua nusu ya damu na kuiweka kwenye mabakuli, na nusu nyingine akainyunyiza juu ya madhabahu. Kisha akachukua Kitabu cha Agano”—unauliza kwa nini nyenzo hii kuanzia 20 hadi 23 inaitwa Kitabu cha Agano, jina, au kwa kweli, lebo inatoka katika mstari huu wa 7, “Alichukua Kitabu cha Agano,” alichukua nyenzo hii ya kisheria, “na kuisoma mbele ya watu. Wakajibu, ‘Tutafanya kila kitu ambacho Bwana amesema. Tutatii.’ Kisha Musa akachukua damu, akainyunyizia watu, akasema, ‘Hii ndiyo damu ya Agano ambalo Bwana amefanya nanyi kwa mujibu wa kazi hizi zote.’ Musa na Haruni, Nadabu na Abihu na wazee sabini wa Israeli wapakanda juu, wakamwona Mungu wa Israeli. Chini ya miguu yake palikuwa na kitu kama sakafu iliyotengenezwa kwa yakuti samawi, safi kama mbingu yenyewe. Lakini, Mungu hakuinua mkono wake dhidi ya viongozi hawa wa Israeli. Walimwona Mungu, wakala na kunywa.”

1. Vipengele Muhimu vya Agano Sasa, huu ni uthibitisho wa agano, na unapata vipengele muhimu vya sherehe ya uthibitisho wa agano vinavyoonekana katika maelezo haya ya Kutoka 24:3-11. Una hati ya agano iliyotajwa katika mstari wa 4 na mstari wa 7,

“Musa aliandika kila kitu ambacho Bwana alisema...akawasomea watu.” Una masharti ya agano yaliyotajwa katika mstari wa 3, “Aliwaambia watu maneno na sheria zote za Bwana.” Na, una kiapo cha agano katika mstari wa 3 na mstari wa 7 ambapo watu husema, “Kila kitu alichosema Bwana, tutakifanya.” Ona kwamba kiapo kinachukuliwa na watu. Kiapo hakichukuliwi na Bwana mwenyewe. Watu ndio wanaoapa kiapo. Hilo linaleta tofauti ambayo imeonekana na mara nyingi imeandikwa kati ya kile kinachoitwa agano la ahadi na agano la sheria. Huenda nimelitaja hili mapema. Katika agano la ahadi, kama vile agano la Ibrahimu au agano la Daudi, Mungu hutoa ahadi na Mungu hutoa kiapo. Ukirudi kwenye uthibitisho wa agano la Ibrahimu, una maelezo ya hilo katika Mwanzo 15. Katika sura hiyo, una tanuru ya moto inayofuka moshi inayotembea kati ya nusu zilizouawa za wanyama ambao Bwana anapeleka, kile ambacho Meredith Kline anachofanya. ameita, ugonjwa wa kujiona kiapo, “Na iwe hivyo kwangu nisipotimiza ahadi niliyoifanya nanyi.” Katika agano la sheria, ni watu waliofanya kiapo, na katika hali hii, agano la Sinai ni agano la sheria, na ni Waisraeli wanaoapa kufanya yote ambayo Bwana amewataka.

2. Kunyunyizia Damu Jambo lingine ninalotaka kukutazamia hapa ni kunyunyizia damu. Kuna sherehe za kidini, dhahihu na kunyunyizia damu. Angalia manukuu yako, ukurasa wa 27, kuhusu kunyunyizia damu. Hii ni kutoka kwa JA Moyter. Alisema, “Ile damu hatua kwanza Mungu katika upatanisho, lakini kisha, pili, mwanaume. 'Na yeye alichukua ya kitabu ya ya agano, na soma ndani **yake** kusikia ya ya watu. Na wao alisema, "Yote hiyo ya BWANA ina tutazungumza fanya, na kuwa mtiifu.' Na Musa alichukua ya damu, na kunyunyiziwa imewashwa ya watu.' Imewashwa watu gani alifanya yeye nyunyizia je, ni? Katika nini sahihi wakati alifanya hiyo kunyunyizia ya damu kutokea? Katika ya wakati wakati wao kujitolea wenyewe kwa a maisha ya utiifu. Kwanza huja ya kujitolea kwa utiifu kulingana na kwa ya Bwana Mungu, 'Yote hiyo ya BWANA ina alisema sisi mapenzi fanya, na sisi mapenzi kuwa mtiifu,' kisha ya kunyunyizia ya ya damu mwanaume. Na nini hufanya hiyo maana yake? Ni maana hiyo tu kama ya damu ya ya agano imewashwa ya moja mkono huanzisha ya uhusiano ya

amani na Mungu na upatanisho, hivyo imewashwa ya nyingine mkono ya damu ya ya agano inadumisha ya uhusiano ya amani na Mungu kwa a watu WHO ni kujitolea kwa tembea katika utiifu. Mungu anajua hiyo ya watu ni kukiri zaidi ya yao nguvu: 'Wao kuwa na vizuri alisema katika nini wao kuwa na alisema. O hiyo hapo walikuwa kama vile a moyo katika wao, hiyo wao ingekuwa... weka yote yangu amri siku zote.' (Kumbukumbu la Torati) 5:28 na yafuatayo) Lakini wao ni kukiri zaidi ya yao uwezo. 'Sana vizuri,' anasema Mungu, 'Mimi mapenzi tengeneza a utoaji kwa wao.' Ya sawa damu ambayo ina imetengenezwa amani na Mungu mapenzi weka amani na Mungu. Kama wao tembea katika ya njia ya utiifu, ya damu ni inapatikana kwa a watu kujitolea kwa kutii. Kama wao kujikwaa na kuanguka, hivyo ya agano damu mapenzi kuwa inapatikana kwa wao." Kwa hivyo unapata sherehe ya kuidhinisha agano hapa, ikijumuisha vipengele hivi ambavyo ni sifa ya sherehe hizo za kuidhinisha agano.

2. Ulinganisho wa Mikataba ya Kimataifa

Tuendeleo kwenye 2. Huu ni aina ya mjadala wa mabano ninaouingiza hapa kwa sababu nadhani ni mahali pazuri pa kuujadili, na huo ndio mada ya kila mmoja wa watumwa wa kale wa Mashariki ya Karibu. mikataba na agano la Sinai. Hilo ni suala kubwa ambalo lina maana nyingi. Kwa hivyo nataka kulishughulikia nanyi. Wazo zima la kulinganisha nyenzo za agano la kibiblia na mikataba ya kimataifa ya Mashariki ya Karibu ya kale, ambayo leo ni jambo la kawaida katika fasihi, lilikuwa wazo jipya mnamo 1954, wakati George Mendenhall alipochapisha baadhi ya makala katika *The Biblical Archaeologist* yenye kichwa, "Sheria na Agano katika Israeli na Mashariki ya Karibu ya Kale." Makala hiyo iko kwenye bibliografia yako, ukiangalia chini ya kichwa hiki katika bibliografia yako. Wazo la msingi la hoja ya Mendenhall lilikuwa kwamba kulikuwa na ulinganifu wa kushangaza wa kuzingatiwa kati ya aina ya fasihi ya agano la kibiblia na aina ya fasihi ya mikataba fulani ya Mashariki ya Karibu, haswa ile ya himaya ya Wahiti. Hilo lilikuwa wazo jipya. Makala hiyo ni mojawapo ya aina hizi zisizo za kawaida za makala ambazo ni muhimu kwa maana kwamba ilitoa uwanja mzima wa

masomo, na kuna vitabu na vitabu, na makala na makala katika nusu ya pili ya karne ya 20 ^{ambazo} zilitokana na Mendenhall akivutia umakini kwa kufanana kwa fasihi na kimuundo kati ya mikataba fulani ya Wahiti na nyenzo za agano la kibiblia. Mikataba hiyo ya Wahiti ilikuwapo kwa miaka mingi; iligunduliwa mwanzoni mwa miaka ya 1900 na mingi kati yake ilichapishwa katika miaka ya 1920 - 1930. Watu walikuwa wameiangalia, walijua yaliyomo, lakini hakuna aliyegundua ulinganifu wa kimuundo kati ya mikataba ya Wahiti na muundo wa fasihi wa nyenzo za agano la kibiblia. Kwa hivyo, hapa kulikuwa na uwanja mpya wa masomo.

a. Mikataba ya Wahiti

Twende kwenye, “Mikataba ya Wahiti.” Mikataba ya Wahiti inatoka katika kile kinachoitwa Milki Mpya ya Wahiti, na ilikuwa hati zilizoundwa wakati wa utawala wa wafalme watano. Kuna majina ya kuvutia hapo, yaliyoorodheshwa kwenye slaidi ya 22. Mikataba inaweza kugawanywa katika makundi au aina mbili. Baadhi huitwa mikataba ya kibaraka, na mingine huitwa usawa Mikataba. Mikataba wa kibaraka, ambao ndio aina ya kawaida zaidi, ni mikataba kati ya chama chenye mamlaka na chama cha chini. Wakati mwingine mikataba wa kibaraka huitwa mikataba wa Suzerain. Suzerain alikuwa mfalme mkuu wa himaya ya Wahiti, alikuwa mshirika mkuu kupitia mipango ya mikataba, huku kibaraka akiwa mshirika mdogo. Katika mikataba wa Suzerain, au kibaraka, una tofauti hii kati ya washirika wawili wa mikataba, ni chama cha chini pekee kinachofungwa kwa kiapo kwa masharti ya makubaliano ya mikataba. Kwa hivyo, kibaraka huapa. Kama nilivyosema, mikataba wa kibaraka au Suzerain ndio aina ya kawaida ya mikataba inayopatikana kutoka kipindi hiki cha wakati.

Lakini, kulikuwa na mifano michache ya kile kinachoitwa mikataba wa usawa. Mfano bora ni ule kati ya Ramesesi II na Hattusilas III. Sasa, Ramesesi II ni Ramesesi yule wa nasaba ya 19^{ya} Misri ambaye tulizungumzia kuhusu kuoanisha na tarehe ya mwisho ya Kutoka. Ramesesi alichukua jeshi na kupigana na Wahiti huko Syria kwenye Orontes. River. Kulikuwa na mzozo. Hakuna aliyeweza kupata ushindi wa kweli, na walichofanya katika hitimisho la vita hivyo ni kusaini mikataba wa usawa kama watu

sawa. Katika mkataba wa usawa, washirika wote wawili waliapa, na walikubaliana kutoshiriki tena vitani. Misri ilikuwa na eneo lake huko kusini na Wahiti walikuwa na eneo lao kaskazini. Walifikia makubaliano yasiyo ya uchokozi, ndivyo ilivyokuwa.

b. Mikataba ya Wahiti Suzerain/Vassal na Mkataba wa Agano Sasa, ni kwa mikataba ya Suzerain/vassal ambapo unapata sambamba na mkataba wa Agano la kibiblia. Kusudi la mkataba wa Suzerain au vassal, kulingana na Mendenhall katika makala hiyo ya 1954, lilikuwa "kuanzisha uhusiano thabiti wa usaidizi kati ya pande hizo mbili ambapo maslahi ya mfalme wa Wahiti yalikuwa jambo kuu na la mwisho." Kwa maneno mengine, kuna maana kwamba mkataba huu ni kiapo. Mfalme Mhiti ndiye mfalme, na kwa kweli ni maslahi yake yanayolindwa na kulindwa na masharti ya mkataba huu. Mkataba huo ni kile kinachoitwa "umoja," yaani, ni mshirika duni tu anayefungwa kwa kiapo. Kwa sababu hiyo, ilimaanisha kwamba kibaraka alipaswa kuwa na kiwango kikubwa cha uaminifu kwa Suzerain Mhiti, kwamba Suzerain Mhiti angefanya alichohidi kufanya, na kwamba kibaraka angekuwa na wajibu wa kuishi kulingana na masharti ambayo Suzerain alikuwa amemwekea. Ukisoma mikataba hii, unaona kwamba wazo hili la uaminifu kati ya watumwa na wafalme wakuu wa Wahiti lilikuwa jambo la kawaida na halikuwa na msingi, kwa sababu wafalme wakuu wa Wahiti walikuwa wamemfanyia mambo mema kibaraka. Kwa maneno mengine, mfalme Mhiti alikuwa amemtendea kibaraka kwa njia chanya na kumfanyia mambo mema. Kwa hivyo, haikuwa uaminifu wa kipofu, bali uaminifu unaotegemea uzoefu wa zamani wa mkono wa kinga na msaada wa mtawala Mhiti.

c. Muundo wa Mikataba ya Wahiti: Vipengele 6 Hebu tuende kwenye umbo la mkataba, kama inavyoonekana kwenye slaidi ya 23. Kuna takriban mikataba 16 au 18 ya Wahiti ambayo imepatikana, na ukiangalia muundo wa fasihi unaoitambulisha, utagundua kuwa inafuata muundo wa kawaida usiobadilika. Kuna vipengele sita vya msingi katika muundo wa fasihi wa mikataba ya kibaraka ya Suzerain. Nitasema kitu kuhusu kila moja ya vipengele hivi kwa dakika moja. Kuna utangulizi, utangulizi wa

kihistoria, na kisha sharti la msingi, likifuatiwa na masharti ya kina, likifuatiwa na mashahidi, na kisha baraka na laana.

1. Utangulizi Sasa, pamoja na utangulizi, una majina na vyeo vya mtawala wa Wahiti. Kwa maneno mengine, utangulizi unamtambulisha mwandishi wa mkataba - jina na vyeo vya mtawala wa Wahiti. Hilo linafuatiwa na utangulizi wa kihistoria, na nadhani tunaweza kusema kwamba utangulizi wa kihistoria labda ndio kipengele muhimu zaidi katika muundo wa umbo la mkataba. Sababu ni muhimu sana ni kwamba inaweka mwelekeo na roho ya uhusiano wa mkataba.

2. Utangulizi wa Kihistoria   Kile ambacho utangulizi wa kihistoria hufanya ni kutoa muhtasari wa uhusiano uliopita kati ya mfalme mkuu na kibaraka. Kinachosisitizwa ni kazi nzuri za mfalme mkuu kwa kibaraka hapo awali. Kwa maneno mengine, mfalme wa Kihiti atasema, "Nimefanya hivi na hivi kwa ajili yako." Inakuwa wazi kwamba hii sio aina fulani tu ya fomula iliyounganishwa tu na mikataba yote ambayo wafalme wote wakuu wa himaya ya Kihiti hufanya, kwa sababu utangulizi wote wa kihistoria ni tofauti. Ni mahususi, na huchukuliwa na watu ambao wameyasoma kama wasifu ambao una taarifa halali za kihistoria. Baadhi yao ni marefu sana na ya kina, baadhi yao ni mafupi sana, lakini yanaelezea matukio ya zamani yanayowahusisha washirika wawili wa mkataba. Yanafanya kazi ya kutoa hoja ya shukrani na uaminifu na hisia ya wajibu kwa kibaraka kwa mfalme mkuu.

Kwa maneno mengine, mfalme mkuu anasema, "Nimefanya hivi na hivi kwa ajili yako," na kisha unapoingia katika masharti, anasema, "Hivi ndivyo ninavyotarajia kutoka kwako." Mtumwa ana sababu ya kumwamini mfalme mkuu kwa sababu amemsaidia hapo awali, lakini pia ana wajibu kwa mfalme mkuu kwa sababu ya kile ambacho mfalme mkuu amefanya hapo awali. Kwa hivyo utangulizi huo wa kihistoria una jukumu muhimu sana katika kuanzisha roho ya uhusiano kati ya pande hizi mbili.

3. Masharti ya Msingi   Hii inapita, kwa kawaida, katika kipengele cha tatu cha umbo la mkataba. Kipengele cha tatu ni kile kinachoitwa sharti la msingi, wakati mwingine huitwa taarifa ya kiini. Hicho ni kifungu kifupi, cha jumla kinachofupisha wajibu wa

uaminifu kwa upande wa mshirika mdogo wa mkataba kwa mfalme mkuu, wajibu wa msingi wa uaminifu. Katika moja ya mikataba, baada ya utangulizi wa kihistoria, huu ni mkataba kutoka kwa Mursilis wenye kibaraka, lakini sharti hilo la msingi linasomeka, “Sasa shika viapo vya mfalme na ulinde nguvu ya mfalme.” Huo ndio wajibu wako, huo ndio wajibu wako wa msingi. “Timiza viapo hivi, linda nguvu ya mfalme mkuu.” Kutoka kwa mkataba mwingine pia wa Mursilis na mtu mwingine kutoka Ugarit, anasema “Wewe, Nicknepha,” ambalo ni jina la mfalme kibaraka, “kuanzia sasa, hadi siku zijazo, utakuwa mwaminifu kwa mfalme wa Hatti,” ambaye ni mfalme wa Wahiti. “Katika siku zijazo, shika mkataba huu wa urafiki na mfalme wa Hatti, wana wa mfalme, na pamoja na Hatti.” Kwa hivyo, hii ni kauli ya wajibu wa msingi wa uaminifu kwa upande wa kibaraka kwa mfalme mkuu, unaotokana na utangulizi wa kihistoria, ambapo matendo mema na ya ukarimu ya mfalme mkuu kwa kibaraka yaliorodheshwa.

4. Masharti ya Kina Kisha, hayo yanafuatwa na masharti ya kina katika sehemu ya nne ya mkataba. Na hapo, unapata, badala ya taarifa ya jumla ya wajibu wa uaminifu, mambo maalum yanayotarajiwa kwa kibaraka: kukatazwa kwa mahusiano mengine ya kigeni, kibaraka hapaswi kuruhusu maneno yoyote mabaya dhidi ya mfalme mkuu, kibaraka anapaswa kuonekana mbele ya mfalme wa Hiti mara moja kwa mwaka akileta kodi ya kila mwaka, mabishano kati ya kibaraka yanapaswa kuwasilishwa kwa mfalme mkuu kwa hukumu, na kuendelea, aina za masharti ya kina ya aina ya mambo ambayo mfalme mkuu alitarajia kutoka kwa kibaraka.

5. Miungu kama Mashahidi   Hiyo inafuatwa na orodha ya miungu kama mashahidi. Miungu iliyoorodheshwa ni miungu ya Wahiti, yaani, ya mfalme mkuu, pamoja na miungu ya kibaraka, na kwa kawaida orodha hizi huwa ndefu sana; na, ni miungu itakayohakikisha kwamba hii ni hati ya lazima.

6. Baraka na Laana   Hutiririka kiasili katika nambari sita, baraka na laana. Ukitii wajibu wako, utafurahia baraka za miungu hii. Ukikosa kutii masharti, ya msingi na ya kina, basi

utapata laana za miungu hii mbalimbali. Kwa hivyo, miungu ndio watekelezaji, unaweza kusema, wa laana na baraka. Kwa kawaida, laana hutolewa kwanza, ikifuatiwa na baraka. Laana hizo ni pamoja na mambo kama vile utasa, umaskini, tauni, njaa, taabu, mambo ya aina hiyo. Baraka ni mwendelezo wa ukoo wa kibaraka - hilo lilikuwa suala la kila wakati, ni nani angefanikiwa kwenye kiti cha enzi - afya, ustawi, amani, mambo ya aina hiyo.

Kwa hivyo, huo ndio muundo wa mikataba ya Wahiti. Mendenhall, huko nyuma mnamo 1954, alipoandika makala ya awali iliyoelezea muundo huu, pia alisema kwamba katika baadhi ya mikataba - sio katika mikataba yote, ambapo kwa ujumla muundo huo ni thabiti - katika baadhi ya mikataba, hata hivyo, una marejeleo ya vipengele vingine vichache vya ziada: kiapo rasmi kilichoapishwa na kibaraka, sherehe ya kuidhinisha, fomu ya utaratibu dhidi ya kibaraka aliyeasi, na nne, kifungu cha kuweka hati ya mkataba katika patakatifu pa kibaraka pamoja na usomaji wa umma mara kwa mara. Katika baadhi ya mikataba, una marejeleo ya baadhi ya vitu hivyo pia.

c. Mikataba ya Wahiti ya Milenia ya Pili Inatofautiana kwa Umbo na Mikataba ya Baadaye Sasa, hiyo ni b, "Umbo la mikataba ya kibaraka." Herufi ndogo c kwenye muhtasari wako ni "Mikataba ya Wahiti ya milenia ya pili inatofautiana kwa umbo na mikataba ya baadaye." Ninapozungumzia hapa mikataba ya baadaye, nafikiria hasa mikataba ya Ashuru ya karne ya 7^{kutoka} wakati wa Esarhaddon, na mikataba ya Kiaramu ya karne ya 8 ambayo baadhi huiita Sefire. Kwa hivyo, mikataba ya Wahiti ina umbo tofauti na mkusanyiko wa mikataba iliyokuja katika karne ya 7na 8^{KK} Unapoangalia mikataba hapa ya Sefire. (hiyo ni mikataba ya Kiaramu) na mikataba ya Ashuru ya Esarhaddon – chati hii kwenye slaidi ya 28 imechukuliwa kutoka kwa makala ya KA Kitchen katika *Akiolojia ya Kibiblia* . Hapa kuna muundo: cheo, mashahidi, masharti, na laana. Mikataba ya Sefire: cheo, mashahidi, laana, na masharti. Unalinganisha hilo na mkataba wa Wahiti na nyenzo za agano la kibiblia, ambapo una cheo, utangulizi, masharti, amana, mashahidi, baraka, laana.

Unaona kuna muundo tofauti, na jambo la kushangaza kuhusu mikataba ya Ashuru

na Kiaramu ya karne ya 7na 8ⁿⁱ kwamba hakuna utangulizi wa kihistoria. Katika mikataba ya Wahiti, una utangulizi wa kihistoria, lakini katika mikataba ya Ashuru na Sefire hakuna. Una kichwa, mwandishi wa mkataba, masharti, mashahidi na laana. Inamaanisha kuwa una sauti kali sana, haswa katika mikataba ya Ashuru. Maneno hayo ni uwekaji wa nguvu wa Ashuru kwa ukatili juu ya serikali fulani ya kibaraka. Hakuna dalili ya vitendo vyovyote vya wema au huruma kwa upande wa mtawala wa Ashuru kwa kibaraka katika uhusiano uliopita. Hakuna msingi wa uaminifu; hakuna kitu ambacho kingestahili uaminifu, shukrani, shukrani kwa mfalme mkuu. Unachopata hapa ni tamko la majukumu yaliyowekwa kwa kibaraka kwa laana mbaya ikiwa kibaraka hatatii majukumu hayo. Kisha unaona hakuna baraka, ni laana tu. Kwa hivyo unaona, ukiangalia muundo wa Wahiti, ambapo una utangulizi wa kihistoria unaoelezea matendo mema ya mfalme mkuu kuelekea kibaraka, na ambayo yanajumuisha baraka pamoja na laana, una sauti au roho tofauti kabisa katika uhusiano kati ya washirika wa mkataba.

d. Mikataba na Agano la Kibiblia Sasa, baada ya kusema hayo, ngoja nirudi nyuma; angalia kwenye muhtasari wako kwamba c ilikuwa "Mikataba ya Wahiti inatofautiana katika umbo na mikataba hii ya baadaye," lakini d ni "Mikataba na agano la kibiblia." Ukiangalia muundo huo wa Wahiti na kisha uangalie nyenzo za agano la kibiblia - kuna wasomi mbalimbali wa kiinjili ambao wamefanya kazi na hili, na sitaki kutumia muda mwingi kwenye hili, kwa hivyo unaweza kujadili haswa jinsi ya kupima hili, lakini nimetumia hapa KA Kitchen na JA Thompson. Unaweza kuangalia katika bibliografia zako kwa maandishi yao. Unapokuja kwenye nyenzo za kibiblia, agano, bila shaka, limeanzishwa Sinai, hapo ndipo tulipo katika kitabu cha Kutoka; agano hilo lilifanywa upya miaka arobaini baadaye baada ya kutangatanga jangwani kwenye tambarare za Moabu.

Upyajaji wa Agano katika Kumbukumbu la Torati, Yohanna 24 na 1 Samweli 11-12 Kitabu cha Kumbukumbu la Torati ni hati ya upyajaji wa agano. Inaonekana kwamba maagano yakihusu hasa urithi katika uongozi kwa kawaida yalifanywa upya wakati wa mabadiliko

ya uongozi. Musa yuko katika hatua ya kifo chake anapofika katika tambarare za Moabu. Kwa hivyo, sehemu ya sababu ya kufanywa upya kwa agano wakati huo ilikuwa ni kutoa nafasi ya mpito wa uongozi kutoka kwa Musa hadi Yoshua. Unapata pale ambapo baadhi wamekiita "urithi wa nasaba." Wakati kiongozi wa kibaraka alipokufa na ukawa na urithi, kungekuwa na upya wa mkataba na mfalme mkuu. Kwa hivyo, hapa una Musa na Yoshua, na kuna umakini mkubwa unaotolewa kwa urithi huo ikiwa utasoma kwa makini Kumbukumbu la Torati. Inafaa kuwa na sherehe ya kufanywa upya kwa agano. Unapofika mwisho wa kitabu cha Yoshua, Yoshua sura ya 24, Yoshua yuko katika hatua ya kifo, na anawakusanya Israeli wote Shekemu, na hapo Israeli tena hufufua utii wao kwa Bwana katika hatua ya mpito wa uongozi kutoka kwa Yoshua hadi kipindi cha Waamuzi. Nadhani kusudi la kufanywa upya huku lilikuwa kutoa mwendelezo wa agano kupitia kipindi cha mpito katika uongozi.

Kwa hivyo una agano lililoanzishwa katika Kutoka, lililofanywa upya katika kitabu cha Kumbukumbu la Torati, na kufanywa upya katika Yoshua 24 wakati wa kifo cha Yoshua. Upyaji unaofuata wa agano ni 1 Samweli 11 na 12, ambapo kulikuwa na wakati wa mpito kutoka kwa Waamuzi hadi ufalme - mpito mkubwa katika muundo katika uongozi wa theokrasi. Ufalme umeanzishwa katika muktadha wa sherehe ya upyaji wa agano iliyofanyika Gilgali. Kwa hivyo unapoangalia Kutoka, unaweza kuangalia Kumbukumbu la Torati, unaweza kuangalia Yoshua 24, unaweza kuangalia 1 Samweli 12, na unachogundua ni kwamba vipengele hivyo vya umbo la mkataba wa Wahiti vinaonekana wazi katika nyenzo zote za kibiblia. Sasa, kile Kitchen na Thompson wamefanya hapa kwenye slaidi ya 25 ni kuchukua vipengele hivyo: utangulizi, Kitchen anaupata katika Kutoka 21, kwa kifungu cha Kutoka, Thompson katika Kutoka 19:3 hadi 20:2a; katika Kumbukumbu la Torati, Kumbukumbu la Torati 1:1-5, na katika Yoshua, Yoshua 24:2, na kadhalika pamoja na utangulizi wa kihistoria, masharti ya msingi, masharti ya kina, mashahidi, laana na baraka.

Tofauti ya Mashahidi. Tazama kwa mashahidi, tofauti hapa ni kwamba huna miungu kama mashahidi. Katika Kutoka 24:4, "Musa aliandika kila kitu alichosema Bwana.

Akaamka asubuhi na mapema, akajenga madhabahu chini ya mlima, akasimamisha nguzo kumi na mbili za mawe zikiwakilisha makabila kumi na mawili ya Israeli." Kulikuwa na mashahidi, nguzo kumi na mbili za mawe. Ukienda kwa Yoshua 24:27, kwa mfano, unasoma, "Tazama,' akawaambia watu wote, 'jiwe hili litakuwa shahidi juu yetu. Limesikia maneno yote Bwana aliyowaambia; litakuwa shahidi juu yenu msipomwamini Mungu wenu.'" Katika Kumbukumbu la Torati, Musa anaita mbingu na dunia kama shahidi wa agano ambalo Israeli imefanya na Bwana. Kwa hivyo, mna mashahidi, na mna laana na baraka. Mkataba

wa Meredith Kline wa *Mfalme Mkuu*

Kwa hivyo, ili kurudi kwenye makala ya awali ya Mendenhall, jambo ambalo Mendenhall alilielekeza lilikuwa muundo wa mikataba ya Wahiti, na kisha anatafakari miundo inayofanana sana katika nyenzo za agano la kibiblia. Sasa, Meredith Kline, ambaye ni mwinjilisti ambaye alifanya kazi nyingi kwenye mlinganisho kati ya nyenzo za mkataba wa Wahiti na nyenzo za agano la kibiblia, aliandika kitabu kinachoitwa *Mkataba wa Mfalme Mkuu* , na kitabu hicho kilikuwa mjadala wa mlinganisho huu kati ya mikataba ya Wahiti na nyenzo za agano la kibiblia, lakini wakati huo huo, ufafanuzi juu ya kitabu cha Kumbukumbu la Torati. Anapokipa kichwa cha kitabu hicho *Mkataba wa Mfalme Mkuu* , anasema kimsingi kwamba Kumbukumbu la Torati ni hati ya agano. Ni mkataba wa mfalme mkuu, na mfalme mkuu ni Yahweh. Anaelezea Kumbukumbu la Torati, nadhani kihalali, kwa njia inayoakisi muundo wa mkataba; unaona kuna utangulizi, utangulizi wa kihistoria, masharti, Amri Kuu, maalum amri, zile zenye maelezo zaidi, vikwazo, uidhinishaji wa agano, ikijumuisha baraka na laana. Pia kuna mwendelezo wa agano la uwekaji wa nasaba - hiyo ni mpito katika uongozi kati ya Musa na Yoshua. Nadhani Kline, alifanya kazi nzuri katika kuonyesha jinsi Kumbukumbu la Torati linavyoakisi umbo la mkataba.

Kline na Kumbukumbu la Torati Sasa, kile Kline anachofanya zaidi ya hapo katika kitabu chake, *Mkataba wa Mfalme Mkuu* , ni kuonyesha baadhi ya matokeo

yanayotokana na kufanana kwa umbo la mkataba wa Wahiti na nyenzo za agano la kibiblia. Angalia manukuu yako, ukurasa wa 28, aya A. Anasema, "Msimamo unaopaswa kutetewa hapa ni kwamba Kumbukumbu la Torati ni hati ya urekebishaji wa agano ambayo katika muundo wake wote inaonyesha umbo la kisheria la kawaida la mikataba ya suzerainty ya enzi ya Musa. Kwa kuzingatia ushahidi uliochunguzwa sasa, inaonekana kuwa haiwezekani kwamba Kitabu cha Kumbukumbu la Torati, si katika umbo la kiini cha asili cha kufikirika bali hasa katika uadilifu wa umbo lake la sasa, pekee ambalo kuna ushahidi wowote wa kweli, kinaonyesha muundo wa mikataba ya suzerainty ya kale katika umoja na ukamilifu wa muundo wao wa kawaida." Sasa, utaona anazungumzia Kumbukumbu la Torati katika umbo lake la sasa; kwa maneno mengine, katika muundo wa kitabu kizima, badala ya katika umbo la kiini cha asili cha kufikirika. Imekuwa kawaida kwa wasomi wakosoaji katika karne iliyopita kusema kwamba Kumbukumbu la Torati ni utunzi wa baadaye, na kwamba kiini chake cha asili kilikuwa sura ya 12 hadi 26, na kisha sura ya 1-11 ziliongezwa baadaye, sura ya 27-34 ziliongezwa baadaye, na zote zilikuwa baadaye sana kuliko wakati wa Musa. Sasa, unaona Kline anasema nini, Kumbukumbu la Torati linaonyesha muundo wa fasihi katika utunzi wake wote, si katika kiini cha asili chenye nyenzo zilizoongezwa mwanzoni na mwisho wake, bali kama utunzi wa asili. Anasema, "Kwamba kuwe na kipimo cha utajiri wa ufasaha wa mdomo na fasihi wa umbo la kisheria la kitamaduni ni jambo la kawaida, kwa kuzingatia ubora wa mwandishi na ukuu wa tukio hilo.

Na, bila shaka, kuna marekebisho ya dhana ambayo hayaepukiki katika kupitishwa kwa vyombo vya habari rasmi vya kawaida kwa ajili ya usemi wa ufunuo wa kipekee wa Mungu katika Maandiko." Kwa maneno mengine, umbo la mkataba wa Wahiti halibadilishwi tu kwa namna fulani ya kiufundi katika nyenzo za Kumbukumbu la Torati. Kuna uhuru fulani ambao umbo hilo hutumika, na bila shaka, kuna tofauti kubwa kati ya mfalme fulani wa kibinadamu anayeweka mkataba kwa kibaraka na Mungu anayeingia katika uhusiano wa agano na watu wake, kwa hivyo kuna tofauti kadhaa. Lakini, muundo wa jumla ni uleule, na anahitimisha kwa kauli, "Kinachoshangaza ni kiwango cha kina ambacho Mungu ametumia chombo hiki cha kisheria cha falme za wanadamu kwa

ufafanuzi na usimamizi wa utawala wake wa ukombozi juu ya watu wake." Kwa maneno mengine, hapa kuna mfano mwingine wa jinsi Mungu anavyozungumza katika aina za kisheria za wakati ambapo ufunuo huu ulitolewa, ambao Agano lilianzishwa. Anatumia kitu ambacho kilikuwa kinajulikana kwa watu wa wakati huo ili kuunda uhusiano kati yake na watu wake.

Sasa, Kline anafafanua zaidi baadhi ya matokeo ya hili. La kwanza ni matokeo ya tarehe ya Kumbukumbu la Torati. Tazama aya B chini ya ukurasa wa 28 katika marejeo yako. "Maana ya ushahidi mpya kwa maswali ya kale na uhalisi wa Kumbukumbu la Torati haipaswi kuzuiwa. Aina ya hati ambayo Kumbukumbu la Torati imetambuliwa nayo haikuanzia katika hali fulani ya ibada inayojirudia. Mikataba hii bila shaka iliandaliwa kwa ajili ya matukio maalum ya kihistoria. Kwa hivyo, ni muhimu kutafuta tukio la kihistoria linalofaa katika maisha ya kitaifa ya Israeli ili kuzingatia kwa kuridhisha asili ya mkataba wa Kumbukumbu la Torati. Bila sasa kufanya mazoezi ya data zote zinazoonyesha wazi kwamba walioandikiwa walikuwa taifa la kitheokrasi lililoanzishwa hivi karibuni, tungeuliza swali moja tu: Ni wapi, iwe katika nyakati za kifalme au kabla ya utawala wa kifalme, isipokuwa katika tukio ambalo Kumbukumbu la Torati linajifuatilia lenyewe, hali ya kihistoria inaweza kupatikana ambapo makabila kumi na mawili yangeitwa kwenye ushiriki wa agano ambao kusudi lake la kipekee lilikuwa, kuhusu kusudi la mkataba wa Kumbukumbu la Torati, dhahiri lilikuwa, kuhakikisha mwendelezo wa nasaba (isiyo ya Daudi) juu ya Israeli?" Kwa maneno mengine, hili ni suala la urithi wa nasaba kutoka Musa hadi Yoshua, na hilo ni jambo muhimu katika kitabu cha Kumbukumbu la Torati. Hili lingefaa wapi pengine, isipokuwa mwishoni mwa maisha ya Musa? Kwa hivyo, anasema hivyo kama maana ya tarehe hiyo.

Mikataba na Tarehe ya Kumbukumbu la Torati Aya inayofuata juu ya ukurasa wa 29, "Kielelezo kingine cha wakati wa utunzi wa Kumbukumbu la Torati kinatolewa na mageuko ya aina ya maandishi ya mikataba ya suzerainty. Kwa hakika ushahidi unaopatikana bado ni mdogo sana na tofauti kati ya mikataba iliyopo hazipaswi kutiwa chumvi. Kwa kweli ni aina moja ambayo tunakutana nayo katika nyakati zote za Agano

la Kale. Hata hivyo, kuna mageuko yanayoonekana. Kwa mfano, ambapo mwanzo umehifadhiwa katika mikataba ya milenia ya kwanza BC ya Sefire na Nimrud, sio umma wa ufunguzi wa mikataba ya milenia ya pili BC ya Wahiti, au sawa nayo. Pia, katika mikataba ya Sefire ni alama tu iliyobaki ya vikwazo vya baraka ambavyo ni maarufu katika mikataba ya awali, na vikwazo katika mikataba ya Esarhaddon vinajumuisha laana pekee. Tofauti ya kushangaza zaidi ni ile ya utangulizi wa kihistoria, sehemu ya pili tofauti ya mikataba ya milenia ya pili, haipatikani tena katika maandishi ya baadaye." Tulizungumzia hilo dakika moja iliyopita.

Kwa hivyo, katika aya yake inayofuata, anasema, "Kwa hivyo, ingawa ni muhimu kutambua mwendelezo mkubwa katika muundo kati ya mikataba ya awali na ya baadaye, ni sawa kutofautisha mikataba ya Wahiti ya milenia ya pili KK kama umbo la 'classic'. Na bila shaka yoyote Kitabu cha Kumbukumbu la Torati ni cha hatua ya kawaida katika mageuzi haya ya maandishi. Hapa ndipo kuna uthibitisho muhimu wa kesi ya *msingi* ya asili ya Musa ya mkataba wa Kumbukumbu la Torati wa Mfalme mkuu." Unaona, anachobisha hapo ni ukiangalia muundo huu wa mikataba kutoka milenia ya tatu hadi milenia ya kwanza, zaidi ya miaka elfu mbili, muundo wa mikataba ya Wahiti, ambayo anaiita umbo la kawaida la mkataba, ndio unaofanana na nyenzo za mkataba wa kibiblia. Ukirudi kwenye milenia ya tatu KK, muundo huo ni tofauti kabisa. Ukienda mapema, ni tofauti; ukienda baadaye, ni tofauti. Nadhani kuna mikataba 16 au 18 ya Wahiti; kuna mikataba kama 85 iliyopatikana kwa kipindi cha miaka elfu mbili, na ukiiangalia, utaona miundo hiyo ikitofautiana kwa wakati. Nyenzo za kibiblia zinalingana na umbo la Mhiti; umbo la Mhiti linatokana na enzi ya Musa - miaka ya 1400 au 1200.

Baadaye - hoja ya kitamaduni ya wasomi wakosoaji ni kwamba Kumbukumbu la Torati liliandikwa katika karne ya 6^{au} 7th mwishoni mwa historia ya Israeli. Kwa kawaida, asili ya Kumbukumbu la Torati inasemekana kuwa wakati wa Yosia, 621 KK, wakati kitabu cha sheria kilipatikana hekaluni na Hilikia kuhani, ambaye alikipeleka kwa Yosia. Mtazamo wa kitamaduni wa ukosoaji ni kwamba kitabu cha sheria kilikuwa Kumbukumbu la Torati; kiliwakilishwa kama Musa, lakini kiliandikwa na viongozi wa kidini wa Yerusalemu kwa madhumuni ya kuweka ibada kuu Yerusalemu wakati wa

Yosia. Kwa hivyo, kwamba Kumbukumbu la Torati liliandikwa mwishoni ni makubaliano ya karibu kati ya wasomi wakosoaji. Kumbukumbu la Torati litaandikwa mnamo 621 KK Anachosema Kline ni kwamba, ukiangalia umbo la fasihi la kitabu cha Kumbukumbu la Torati, umbo hilo lina mizizi yake katika miaka ya 1200-1400, wakati wa Musa, wakati wa mfalme mkuu wa Mhiti, sio wakati wa mikataba ya Esarhaddon, katika karne ya 7^{KK}.

Kwa hivyo, hizo ni athari kwa tarehe. Nilisema wakati huo kwamba pia kuna athari kwa jinsi ya kusambaza. Itabidi tuangalie hilo wakati mwingine.

Imetafsiriwa na Chris Allison
Imehaririwa vibaya na Ted Hildebrandt
Hariri ya mwisho na Katie Ells
Imesimuliwa tena na Ted Hildebrandt